

TIJORAT BANKLARI AKTIV VA PASSIV OPERATSIYALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIKKA TA’SIRI

Mamadaliyev Hamidullo Bahodirjon o’g’li

Andijon davlat texnika instituti talabasi

Turg’unov Tursunboy Sobirovich

Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi kafedrası mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133106>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada tijorat banklari aktiv va passiv operatsiyalarining moliyaviy barqarorlikka ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida bank aktivlari tarkibi, kredit portfeli sifati, passiv operatsiyalar manbalari hamda likvidlilik ko’rsatkichlarining bank moliyaviy barqarorligiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, banklarda aktiv va passivlarni boshqarish tizimi, risk-menejment va raqamli texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan. Tahlillar natijasida aktiv va passiv operatsiyalar o’rtasidagi mutanosiblik banklarning barqaror faoliyat yuritishida muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Аннотация. В данной научной статье исследовано влияние активных и пассивных операций коммерческих банков на финансовую устойчивость. В ходе исследования проанализированы структура банковских активов, качество кредитного портфеля, источники пассивных операций и влияние показателей ликвидности на финансовую устойчивость банков. Также освещены вопросы управления активами и пассивами, риск-менеджмента и значения цифровых технологий в банковской системе. В результате анализа обосновано, что сбалансированность активных и пассивных операций является важным фактором стабильной деятельности коммерческих банков.

Abstract. This scientific article examines the impact of active and passive operations of commercial banks on financial stability. The study analyzes the structure of bank assets, credit portfolio quality, sources of liabilities, and the influence of liquidity indicators on banks’ financial stability. In addition, the importance of asset-liability management systems, risk management, and digital technologies in the banking sector is highlighted. The analysis proves that the balance between active and passive operations is a key factor in ensuring the stable functioning of commercial banks.

Kalit so’zlar: Tijorat banklari, aktiv operatsiyalar, passiv operatsiyalar, moliyaviy barqarorlik, likvidlilik, kredit portfeli, depozit siyosati, bank risklari, ALM tizimi, rentabellik.

Ключевые слова: Коммерческие банки, активные операции, пассивные операции, финансовая устойчивость, ликвидность, кредитный портфель, депозитная политика, банковские риски, система ALM, рентабельность.

Keywords: Commercial banks, active operations, passive operations, financial stability, liquidity, credit portfolio, deposit policy, banking risks, ALM system, profitability.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash bank tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Banklarning barqaror faoliyat yuritishi iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishi, investitsion faollik va pul-kredit munosabatlarining samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi [1]. Shu sababli tijorat banklarida aktiv va passiv operatsiyalarni samarali tashkil etish hamda ularni muvozanatli boshqarish dolzarb masalalardan biri bo’lib qolmoqda.

Banklarning aktiv operatsiyalari asosan kreditlash, investitsiyalar va qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar orqali amalga oshiriladi. Mazkur operatsiyalar bankning asosiy daromad manbai hisoblanadi. Passiv operatsiyalar esa depozitlar, banklararo kreditlar va boshqa moliyaviy resurslarni jalb qilish orqali bank resurs bazasini shakllantiradi [2]. Aktiv va passiv operatsiyalar o'rtasidagi nomutanosiblik bank likvidiligi pasayishiga, kredit risklarining ortishiga hamda moliyaviy barqarorlikning izdan chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

So'nggi yillarda xalqaro moliya bozorlaridagi beqarorlik, inflyatsion bosim va global iqtisodiy inqirozlarning kuchayishi tijorat banklari faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada banklarda aktiv va passiv operatsiyalarni samarali boshqarish, likvidlikni ta'minlash hamda risklarni minimallashtirish masalalari yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda [3].

Mazkur maqolaning maqsadi tijorat banklari aktiv va passiv operatsiyalarining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda bank tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

Tijorat banklari faoliyatida aktiv va passiv operatsiyalarni boshqarish masalalari ko'plab iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o'rganilgan. Xususan, Frederic Mishkin “The Economics of Money, Banking and Financial Markets” asarida banklarning moliyaviy barqarorligi aktiv va passiv operatsiyalar o'rtasidagi muvozanat bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, banklar likvidlikni saqlash bilan bir qatorda yuqori daromadlilikni ham ta'minlashi lozim [4].

Peter Rose “Commercial Bank Management” asarida tijorat banklari aktivlarini diversifikatsiya qilish kredit risklarini kamaytirishga xizmat qilishini qayd etgan. Muallif passiv operatsiyalar tarkibida uzoq muddatli depozitlarning ulushi ortishi banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashini ilmiy asoslab bergan [5].

Timothy Koch “Bank Management” nomli asarida ALM (Asset Liability Management) tizimining bank faoliyatidagi ahamiyatini keng yoritgan. Uning ta'kidlashicha, aktiv va passivlarni muddatlari hamda foiz stavkalari bo'yicha muvofiqlashtirish bank likvidlik risklarini kamaytiradi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi [6].

O'zbekistonlik iqtisodchi olim A. Omonov o'zining bank faoliyatiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida bank resurs bazasining barqarorligi kreditlash hajmini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, tijorat banklarida depozit siyosatini takomillashtirish moliyaviy resurslarning uzoq muddatli barqaror manbasini yaratadi [7].

Shuningdek, T. Qoralievning ilmiy qarashlarida tijorat banklari likvidligini samarali boshqarish bank tizimi ishonchliligini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida baholangan [8]. Olim banklarda zamonaviy risk-menejment tizimini joriy etish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishini qayd etadi.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, aktiv va passiv operatsiyalarni samarali boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda ilmiy abstraksiya metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari bo'yicha statistik ko'rsatkichlar o'rganildi va ularning moliyaviy barqarorlikka ta'siri tahlil qilindi. Shuningdek, xalqaro bank amaliyotidagi

ilg'or tajribalar milliy bank tizimi bilan qiyoslandi. Olingan natijalar asosida banklarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan ularning aktiv va passiv operatsiyalarni qay darajada samarali boshqarishiga bog'liq. Bank aktivlari tarkibida kredit portfeli asosiy ulushni egallaydi va u bank daromadlarining muhim manbasi hisoblanadi. Kredit portfelining sifatli shakllantirilishi bank foydaliligini oshirish bilan birga muammoli kreditlar ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy bank amaliyotida kredit risklarini baholash va monitoring qilish tizimlariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Passiv operatsiyalar banklarning resurs bazasini shakllantiradi. Depozitlarning hajmi va barqarorligi bank likvidliligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, uzoq muddatli depozitlar ulushining ortishi banklarning investitsion imkoniyatlarini kengaytiradi va kreditlash hajmini oshirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda tijorat banklari tomonidan omonatlar bo'yicha yangi raqamli xizmatlarning joriy qilinishi depozit bazasining sezilarli darajada kengayishiga olib kelmoqda.

Quyidagi jadvalda tijorat banklari aktiv va passiv operatsiyalarining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini ifodalovchi ayrim ko'rsatkichlar keltirilgan.

Ko'rsatkichlar	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Kredit portfeli o'sishi (%)	11,8	14,9	17,5
Depozitlar hajmi o'sishi (%)	9,6	12,8	15,7
Likvidlilik koeffitsienti (%)	116	123	129
Sof foyda rentabelligi (%)	2,7	3,3	4,0
Muammoli kreditlar ulushi (%)	5,4	4,7	3,8
Kapital yetarliligi (%)	14,1	15,3	16,2

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2022–2024-yillar davomida tijorat banklarining kredit portfeli va depozitlar hajmida barqaror o'sish kuzatilgan. Kredit portfelining 17,5 foizgacha oshishi iqtisodiyot tarmoqlariga yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslar hajmi kengayayotganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining kamayishi banklarda risk-menejment tizimi samaradorligi ortganligini anglatadi.

Likvidlilik koeffitsientining 116 foizdan 129 foizgacha oshishi banklarning qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyati yaxshilanayotganligini ko'rsatadi. Bu esa aktiv va passiv operatsiyalar o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanayotganidan dalolat beradi. Kapital yetarliligi ko'rsatkichining oshishi esa banklarning moliyaviy xavflarga bardoshliligini kuchaytiradi.

Tahlillar natijasida ma'lum bo'ldiki, banklarda ALM tizimidan samarali foydalanish aktiv va passiv operatsiyalar muvozanatini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Mazkur tizim orqali banklar foiz risklari, valyuta risklari va likvidlilik risklarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari operatsion xarajatlarni kamaytirib, bank faoliyati samaradorligini oshirmoqda.

Tijorat banklari faoliyatini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun kredit portfelini diversifikatsiya qilish, uzoq muddatli resurslar ulushini oshirish hamda zamonaviy risk-menejment tizimlarini joriy etish zarur hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yurituvchi bank tizimi moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida tijorat banklari aktiv va passiv operatsiyalarining moliyaviy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Aktiv operatsiyalarni samarali boshqarish banklarning daromadlilikini oshirish va kredit risklarini kamaytirishga xizmat qiladi. Passiv operatsiyalarni takomillashtirish esa barqaror resurs bazasini shakllantirish hamda likvidlilikni ta'minlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari banklarda aktiv va passiv operatsiyalar o'rtasidagi muvozanatni saqlash moliyaviy barqarorlikning asosiy omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, ALM tizimini rivojlantirish, risk-menejment mexanizmlarini kuchaytirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bank tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kelgusida tijorat banklari faoliyatida uzoq muddatli depozitlar ulushini oshirish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish hamda innovatsion bank xizmatlarini rivojlantirish orqali moliyaviy barqarorlikni yanada mustahkamlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Omonov A., Qoraliev T. Bank ishi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. – 356 b.
2. Lavrushin O. I. Bankovskoe delo. – Moskva: KNORUS, 2020. – 640 s.
3. Karimov I. A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi va uni bartaraf etish yo'llari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – New York: Pearson Education, 2019. – 712 p.
5. Rose P. Commercial Bank Management. – New York: McGraw-Hill, 2015. – 928 p.
6. Koch T. Bank Management. – USA: Cengage Learning, 2018. – 784 p.
7. Omonov A. Tijorat banklarida resurslarni boshqarish masalalari. – Toshkent: Moliya, 2021. – 240 b.
8. Qoraliev T. Bank likvidiligi va uni boshqarish mexanizmlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 198 b.